

David Silberklang

Józef Kermisz (1907–2005) – twórca badań nad Szoa

Józef Kermisz, historyk, dyrektor archiwum w Żydowskim Instytucie Historycznym w Warszawie, a potem w jerozolimskim Yad Vashem, odegrał ważną rolę w odnalezieniu i zabezpieczeniu niezwykle cennej dokumentacji dotyczącej Zagłady w Polsce oraz w utworzeniu jednego z najważniejszych archiwów poświęconych tej problematyce.

Kermisz był człowiekiem skrytym, niewiele więc wiadomo o jego życiu osobistym¹. Urodził się 2 czerwca 1907 r. we wsi Złotniki w powiecie podhajeckim, w województwie tarnopolskim, w rodzinie Moszego i Racheli Złotników. Matka, kobieta słabego zdrowia, zmarła, kiedy miał 12 lat. Studiował historię na Uniwersytecie Warszawskim pod okiem profesorów Wacława Tokarza i Marcellego Handelsmana. Równoległe podjął studia w Instytucie Nauk Judaistycznych w Warszawie, ale przerwał je, zmuszony zarabiać na utrzymanie. Magisterium uzyskał w 1933 r., stopień doktora (*summa cum laude*) – w 1937 r., za pracę „Lublin i Lubelskie w ostatnich latach Rzeczypospolitej (1788–1794)”. Pod koniec lat trzydziestych zdążył jeszcze opublikować kilka artykułów naukowych, ale wybuch wojny przerwał druk książki przygotowanej przez niego na podstawie doktoratu. Wydawcy udało się zabezpieczyć i przechować pierwszy tom, który ukazał się drukiem w 1945 r. – Kermisz z dumą podkreślał, że była to pierwsza naukowa książka historyczna wydana w powojennej Polsce². Manuskrypt drugiego tomu, który w chwili wybuchu wojny znajdował się w domu Kermisza w Warszawie, zaginął i nigdy nie został opublikowany.

---

¹ Większość informacji o prywatnym życiu Kermisza pochodzi z kilku życiorysów napisanych w jidysz, po hebrajsku, polsku i angielsku, z wywiadu z nim „Człowiek, który przygotowuje tysiące dokumentów na proces Eichmanna”, zamieszczonego w „Jedijot Achronot” z 24 VI 1960 r. [tytuły publikacji hebrajskojęzycznych podajemy w tłumaczeniu na j. polski, w cudzysłowie – przyp. red.], z korespondencji i innych materiałów z prywatnego archiwum Kermisza przechowywanego w Archiwum Yad Vashem (zespół P.60) oraz z rozmów z wdową po nim Batią Kermisz, synową Dorit Kermisz, a także z przyjacielem i współpracownikiem, z którym wspólnie przygotowali wystawę poświęconą twórczości Żydów podczas Zagłady, prof. Jechielem Szeintuchem, przeprowadzoną 17 VII 2014 r.

² *Lublin i Lubelskie w ostatnich latach Rzeczypospolitej (1788–1794)*, t. 1: *W czasie Sejmu Wielkiego i wojny polsko-rosyjskiej 1792 r. oraz pod rządami targowicko-grodzińskimi*, Lublin: Wydawnictwo Zarządu Miejskiego, 1945.

Nim jeszcze ukończył pracę nad doktoratem, Towarzystwo Miłośników Historii, warszawski oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego, zaangażowało go do opracowania historii Warszawy, a społeczność żydowska Warszawy – do spisania jej dziejów. Wojna przerwała realizację obu tych zamierzeń.

Niemiecka inwazja na Polskę popchnęła Kermisza do ucieczki na wschód. 17 września 1939 r., kiedy dotarł do Równego, sowieckie oddziały rozpoczęły aneksję wschodnich ziem Polski. Pod rządami Sowietów Kermisz pracował jako nauczyciel historii w szkole w Husiatynie, potem został dyrektorem szkoły i zajmował to stanowisko do czasu niemieckiej napaści w czerwcu 1941 r.

O swoich przeżyciach wojennych Kermisz mówił rzadko i mało; nie opisał ich, nie opowiadał o nich przyjaciołom ani swoim najbliższym. Dziś możemy je zrekonstruować tylko wyrywkowo i w zarysie. W latach 1941–1943 mieszkał najpierw w miasteczku Probużna, a potem w osiedlu Łuski pod Husiatynem, mając się różnych zajęć. Przez jakiś czas pracował w lwowskiej agencji Żydowskiej Samopomocy Społecznej (Jidisze Socjale Alajnhilf). Prawdopodobnie był też wykorzystywany jako robotnik przymusowy w pobliskim gospodarstwie rolnym. W powojennym życiorysie napisanym w 1946 r. oraz w późniejszych wywiadach wspominał, że dwukrotnie został zatrzymany przez Niemców i tylko cudem uszedł z życiem, nie podał jednak żadnych szczegółów. Udało mu się też przetrwać kilka akcji deportacyjnych, w tym ostateczną likwidację społeczności żydowskiej w Probużnej, przeprowadzoną w święto Hoszana Raba³ – w jego wspomnieniach doszło do niej 20 października 1943 r. Przez pewien czas ukrywał się na polu w wysokim, niezżętym zbożu⁴, potem błąkał się po polach i okolicznych lasach, póki nie znalazł schronienia we wsi Czabarówka u Franciszka Kamińskiego, zaprzyjaźnionego Polaka, nauczyciela szkoły średniej, w której Kermisz uczył w czasie sowieckiej okupacji. Kermisz i czwórka innych Żydów, trzech mężczyzn i kobieta, ukrywali się u Kamińskiego na strychu aż do wyzwolenia⁵.

Armia sowiecka dotarła na te tereny w marcu 1944 r. Wkrótce potem Kermisz wstąpił do nowo sformowanego polskiego wojska, podporządkowanego sowieckiemu dowództwu. W lipcu tegoż roku został nauczycielem historii w szkole oficerskiej w Żytomierzu, następnie awansował do stopnia majora i już na jesieni został wraz ze szkołą przerzucony do Lublina.

³ Hoszana Raba (hebr. Wielka Hosanna) – siódmy, ostatni dzień święta Sukot (Namiotów); nazwa pochodzi od powtarzanych wówczas w modlitwie słów „hosza-na” (zbaw nas). W 1943 r. istotnie przypadało 20 października – przyp. red.

⁴ Być może chodzi o mniszek kok-sagiz, bylinę wieloletnią, której uprawą zajmowali się więźniowie żydowskiego obozu pracy w Probużnej, istniejącego do 1943 r. Getto w miasteczku zostało zlikwidowane jesienią 1942 r. – 30 września Niemcy wywieźli część Żydów do obozu zagłady w Bełżcu, a pozostałych przesiedlili w październiku do Kopyczyńców – przyp. red.

⁵ Zob. życiorysy i noty biograficzne Kermisza w AYV, P.60/2, oraz wywiad z nim w „Jedijot Achronot”.

- 5. STYC. 1932

FORMULARZ DO ZAPISYWANIA WYKŁADÓW

Każdy student, zapisujący się na wykłady, powinien formularz ten dokładnie wypełnić i razem z wykazem złożyć w Kwesturze. Dla uniknięcia dodatkowego wnoszenia opłat należy zapisać się, o ile możliwości, od razu na wszystkie wykłady, na które student w roku akademickim uczęszczać zamierza.

Uprasza się o **pisanie wyraźnie.**

DO KWESTURY

Nazwisko	Imię	L. fib.	Wydział	Adres zamieszkania
Kermisz	Józef	27793	human.	Głuska 55/31

Kurs IV Trymestr j. z. 1931/32

L. bież.	2	3	4	5	6	
					Pocz.	Końc.
1	Przyczyna do historii Jana Karłowicza	j. z. v	2	Prof. z. Dr. W. Tokarza	pośw.	
2	Emigracja polska w latach 1831-1846	j. z. v	1	"	pośw.	
3	Unieważnienie historyczne powstania listopadowego	j. z. v	2	"	pośw.	pośw.
4	Unieważnienie historyczne powstania styczniowego	j. z. v	2	"	pośw.	pośw.
5	Kraje Polski do r. 1646 (zarys ogólny)	j. z. v	4	Doc. Henryka Mościckiego	pośw.	
6	Nowiny włoskie (VIII - XV w.)	j. z. v	2	Prof. z. Dr. M. Handelsmana	pośw.	
7	Historja dyplomatyki Europy i Ameryki (por. 1864)	j. z. v	2	"	pośw.	
8	Historja czeska	j. z. v	3	Prof. z. Dr. Tadeusza Wałęka-Czerneckiego	pośw.	
9	Geografja histo. świata starożytnego		2	"	pośw.	
10	Dr. Oskara Haleckiego		2	Dr. H. Kochanowskiego	pośw.	

1931 BILANSA I WYKAZ, BILANSA 12

Formularz zawierający spis wykładów, na które Józef Kermisz zapisał się w roku akademickim 1931/1932. Uczęszczał na wykłady m.in. prof. Władysława Tokarza, doc. Henryka Mościckiego, prof. Marceliego Handelsmana, prof. Tadeusza Wałek-Czerneckiego, prof. Jana Kochanowskiego, prof. Oskara Haleckiego (Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego)

L. bież.	Tytuł wykładu	w trymestrach	Ilość godz. tyg.	Nazwisko wykładającego	Poświadczenia	
					Pocz.	Kończ.
11	Wien XIV i XV w Polsce (c. d.)	j.z.r.	3.	Prof. z. dr. h. Jan Kochanowski	pośw.	
12	Jadwiga i Jagiello	j.z.r.	2.	Prof. z. dr. O. Holczer		
13	Janus Tacuishi	j.z.r.	4.	dr. H. Feliga	pośw.	
14						
15	Zaliczono trymestry jesienny, zimowy i wiosenny 1931/32 r. Działan Wydz. Humanistycznego					
16	<i>Marek Kauliusz</i>					
17	21. 30 czerwca 1932 r.					
18						
19						
20						

ZAPŁACONO:

1.	Opl. na bud. domów	Zł.	
2.	" na zapomogi	"	
3.	" na stypendja	"	
4.	" za ćwiczw. w prac. i klin.	"	
5.	" za seminarja	"	
6.	" bibliotecznej	"	
7.	" na kasę chorych	"	
8.	" na sanatorja	"	
9.	" na druki	"	
10.		"	
5 SIEC 1932		Ogółem. Zł.	96.

Zł. 95 odroczone
dod. 57 1935 r. № 4059

UNIwersYTET WARSZAWSKI

WYDZIAŁ HUMANISTYCZNY

Nr 1280/3293/33.

DYPLOM MAGISTRA FILOZOFJI

Mechal

PAN JÓZEF ~~MECHAŁ~~ KERMISZ

URODZONY DNIA 2 CZERWCA 1907 ROKU W ZŁOTNIKACH

odbył przepisane studia w Uniwersytecie Warszawskim na Wydziale Humanistycznym w zakresie historii i zdał następujące egzaminy:

- z zasad metody badań historycznych, podstawowych wiadomości z nauk pomocniczych oraz źródeł historycznych w zakresie historii Polski z wynikiem **dobrym**
- z dziejów starożytnych . . . . . z wynikiem **bardzo dobrym**
- z dziejów średniowiecznych (polskich i powszechnych) . . . . . z wynikiem **dostatecznym**
- z dziejów nowożytnych i nowoczesnych (polskich i powszechnych) . . . . . z wynikiem **dobrym**
- z głównych zasad nauk filozoficznych . . . . . z wynikiem **dostatecznym**
- z pogłębionej znajomości dziejów politycznych polskich okresu Insurekcji Kościuszkowskiej z wynikiem **bardzo dobrym**

Stg. F. 2.

Drakarnia Państwowa Nr 59515. 7 IV 34.

Dyplom magistra filozofii Józefa Kermisza (Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego)

oraz przedstawił z wynikiem bardzo dobrym pracę magisterską na temat:
„Lublin i województwo lubelskie w czasie Insurekcji Kościuszkowskiej”.

Wobec tego, Rada Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Warszawskiego
na wniosek Komisji Egzaminacyjnej nadaje

Mechel
Panu Józefowi ~~Mechalowi~~ Kermiszowi

STOPIEN

MAGISTRA FILOZOFJI,

JAKO DOWÓD ZAKOŃCZENIA STUDIÓW WYŻSZYCH W ZAKRESIE

HISTORJI.

Warszawa, dnia 30 czerwca 1933 r.

REKTOR

Profesor dr. Józef Ujejski.

DZIEKAN

Profesor dr. Marcei Handelsman.

PRZEWODNICZĄCY KOMISJI EGZAMINACYJNEJ

Profesor Stanisław Szober.

Zgodność niniejszego odpisu

z oryginałem zaświadczam

Warszawa, dn. 7. VII 1934

Z polecenia kierownika Sekretariatu

Uniwersytetu Warszawskiego

M. P.

*Uwaga: Na stronie 1-iej oraz na stronie
drugiej w miejscu gdzie od góry
skreślono imię „Mechal” a
napisano imię „Mehel”.*

Józef Kermisz
zamieszkał przy ul.
Kontakowej 17/26

Do Jego Magnificencji Pana Rektora
Uniwersytetu Warszawskiego.

Podanie o przyjęcie.

Uprzejmie proszę o zaliczenie mnie w poczet ^{doktorantów} studentów*
dopuszczenie mnie do egzam. wstęp. kwalifikacyjnego

Uniwersytetu Warszawskiego na Wydziale Humanistycznym

Do niniejszego załączam:

- 1) świadectwo dojrzałości w oryginale z ukończenia gimnazjum szarych
się 4 osztach l. alb. 27793
z dn ..... Nr .....
- 2) metrykę urodzenia; 4 osztach
- 3) świadectwo moralności (od tych, którzy ukończyli w roku bieżącym szkołę
średnią, świadectwo takie nie jest wymagane);
- 4) świadectwo zwalniające z odbywania natchmiast służby wojskowej w odpisie
uwierzytelnionym;
- 5) pięć fotografii;
- 6) kwity: z opłaty manipulacyjnej i za badanie lekarskie.
- 7) dokładnie wypełnioną kartę indywidualną dla kandydatów U. W.
- 8) odpis dyplomu magistra filozofii
przez Państwowego Profesora Prof. W. Tokarska
- *) Niepotrzebne skreślić.

Z Y C I O R Y S.

(Podać należy datę i miejsce urodzenia, wyznanie oraz ważniejsze szczegóły życia)

Urodziłem się dnia 2-go czerwca 1907 r. w Stotnichach, pow. Podhaje, wojew. tarnopolskie. Gimnazjum ukończyłem w r. 1927 w Tarnopolu. W trzecim roku wstąpiłem do Wydziału Humanistycznego U. W., studiując historję. W roku 1933-34 ukończyłem Wydział, otrzymując stopień magistra filozofii. W następnym roku ukończyłem Wydział, otrzymując stopień magistra filozofii. W roku 1934 ukończyłem Wydział, otrzymując stopień magistra filozofii.

W Warszawie, dnia 25-go października 1934

J. Kermisz
(Podpis kandydata)
l. alb. 27793

Podanie Józefa Kermisza, wolnego słuchacza seminarium doktoranckiego. o zaliczenie w poczet doktorantów Wydział Humanistycznego UW, 25 października 1934 r. (Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego)

W Lublinie podjął współpracę z nowo powstałą Centralną Żydowską Komisją Historyczną (CŻKH), w której pracowali historycy Filip Friedman i Nachman Blumental. Komisji, zajmującej się przede wszystkim poszukiwaniem dokumentów, udało się między innymi odnaleźć kartotekę więźniów Majdanka oraz akta niemieckiego gubernatora dystryktu lubelskiego. Ponadto komisja zapoczątkowała pionierskie przedsięwzięcie zbierania i utrwalania relacji Żydów, którzy przeżyli Zagładę. W marcu 1945 r. Kermisz przeniósł się wraz z CŻKH do Łodzi, gdzie rozpoczął pracę jako szef archiwum Komisji i gdzie odegrał kluczową rolę w pozyskaniu najważniejszych jej nabytków: dokumentów niemieckiej administracji cywilnej Kraju Warty oraz akt getta łódzkiego. Wychodząc z założenia, że archiwum powinno służyć przyszłym badaniom historycznym i jednocześnie gromadzić materiały potrzebne do osądzenia podejrzanych o zbrodnie wojenne, kierował poszukiwaniami dokumentów w taki sposób, by realizować oba te cele. Do 1948 r. CŻKH opublikowała ponad 40 książek, w tym trzy tomy dokumentów; redaktorem tomu drugiego, zatytułowanego *Akcje i wysiedlenia*, był Kermisz⁶. W 1947 r. powierzono mu funkcję zastępcy dyrektora nowo utworzonego Żydowskiego Instytutu Historycznego, którego siedzibą stał się budynek dawnego Instytutu Nauk Judaistycznych. Na każdym z tych stanowisk, czy to w Lublinie, Łodzi, czy Warszawie, Kermisz odgrywał czynną rolę nie tylko w poszukiwaniach ważnych materiałów archiwalnych z czasów wojny, lecz także w gromadzeniu relacji ocalałych. Uważał, że nie można zrozumieć tego, co zaszło, jeśli nie weźmie się pod uwagę żydowskiego punktu widzenia. Bez uwzględnienia żydowskiej optyki nie można dostrzec ludzkiej strony wydarzeń ani potwierdzić informacji zawartych w niemieckich dokumentach.

Spośród wielu osiągnięć Kermisza trzeba wspomnieć jego wkład w założenie czasopisma naukowego wydawanego w jidysz, „Bleter far Geszichte”, w którym sam opublikował kilka artykułów o doniosłym znaczeniu. Oddanie, z jakim budował archiwalne podwaliny pod przyszłe badania historyczne, charakteryzowało również jego późniejszą pracę w Izraelu.

Kermisz wyemigrował do Izraela w maju 1950 r., a latem tego samego roku wyjechał Nachman Blumental. Wspólnie stworzyli archiwum i ekspozycję w Muzeum Dziedzictwa Żydowskiego Oporu i Zagłady, Centrum Studiów i Dokumentacji im. Icchaka Kacnelsona Dom Bojowników Gett w kibucu Beit Lochamei ha-Getaot (Dom Bojowników Gett). W sierpniu 1953 r. na mocy ustawy Knesetu powstał instytut Yad Vashem, a wkrótce potem, w roku 1954, Kermiszowi powierzono stanowisko dyrektora archiwum, na którym pozostał do chwili przejścia na emeryturę w 1978 r.

Batię Bobker, swoją przyszłą żonę, spotkał w Jerozolimie, pobrali się w styczniu 1954 r. Mieli dwóch synów, Elijahu i Moszego; Elijahu zginął 1973 r. w wypadku podczas służby wojskowej.

⁶ *Dokumenty i materiały do dziejów okupacji niemieckiej w Polsce*, t. 2: „Akcje” i „wysiedlenia”, Łódź: Centralna Żydowska Komisja Historyczna, 1946.

Jako dyrektor archiwum Kermisz nawiązał stosunki z licznymi instytucjami i archiwami na całym świecie. Wysyłał pracowników Yad Vashem do wielu krajów europejskich, skąd wracali z kopiami istotnych materiałów. Pod jego kierownictwem archiwum instytutu w krótkim czasie przekształciło się w główne repozytorium żydowskich, niemieckich i polskich zasobów dokumentalnych związanych z Zagładą. Między innymi udało mu się sprowadzić do Yad Vashem kopie materiałów z Archiwum Ringelbluma – „Oneg Szabat”. Za jeden z jego największych sukcesów należy uznać pozyskanie dla archiwum oryginału dziennika Adama Czerniakowa, który nabył w 1964 r. od ocalałej z getta i mieszkającej w Kanadzie Rozalii Pietkiewicz.

Dzięki Kermiszowi udało się sprowadzić do archiwum kopie akt milionów uchodźców (*displaced persons*). Dokumenty w formie mikrofilmów razem z innymi materiałami z Międzynarodowego Biura Poszukiwań (International Tracing Service) zaczęto gromadzić w Yad Vashem w 1956 r., ponad pięćdziesiąt lat przed rozpoczęciem obecnej digitalizacji zasobów. Brał też czynny udział w przygotowaniu dokumentacji do procesu Eichmanna oraz w odczytaniu – razem z Nachmanem Blumentalem – rękopisów Czerniakowa. Razem z Israelem Gutmanem przez wiele lat w każdy piątkowy poranek odcyfrowywał rękopisy Emanuela Ringelbluma; z Jechielem Szeintuchem zainicjował i przygotował wielką wystawę objazdową (1978–1979), ukazującą twórczość Żydów w czasie Szoa. Jego żona i współpracownicy zgodnie twierdzą, że przy realizacji każdego zadania – i w Polsce, kiedy gromadził dokumentację, i później, w Izraelu – znany był z tego, że pracował dzień i noc, i wiadomo było, że nie spocznie, póki praca nie zostanie skończona. Do jego najpoważniejszych przedsięwzięć należą: przygotowanie dokumentacji dla oskarżyciela w procesie Eichmanna, w którym występował również w charakterze biegłego, odczytanie i opublikowanie wydania krytycznego dziennika Czerniakowa, odczytanie, opracowanie i opublikowanie dokumentów z Archiwum „Oneg Szabat”, w tym tekstów pisanych przez samego Ringelbluma, opublikowanie pełnej edycji prasy podziemnej z getta warszawskiego. Jego wiedza na temat Archiwum Ringelbluma i ukrytej żydowskiej dokumentacji Zagłady pozwala zaliczyć go do światowych ekspertów w tej dziedzinie.

Kermisz był płodnym historykiem, opublikował wiele książek i artykułów, w szczególności dokumentację Zagłady. Jego najważniejsze prace to:

– „Powstanie w getcie warszawskim widziane oczami wroga: Raporty gen. Jürgena Stroopa” – opatrzone przypisami wydanie raportów dziennych i raportu końcowego autorstwa Jürgena Stroopa; przygotowując je, Kermisz wykorzystał m.in. trzy wywiady, które przeprowadził ze Stroopem w mokotowskim więzieniu, kiedy przygotowywał się do wystąpienia na procesie Stroopa w charakterze biegłego (Stroop został wydany Polsce w 1947 r., w 1951 r. został osądzony, a w 1952 r. – powieszony)⁷;

⁷ „Powstanie w getcie warszawskim widziane oczami wroga: Raporty gen. Jürgena Stroopa”, Tel Awiw: Am Oved i Yad Vashem, 1959; wyd. 2 poprawione i poszerzone, Jeruzalaim: Yad Vashem, 1966.

– Dziennik prezesa warszawskiego Judenratu Adama Czerniakowa, nad którego odcyfrowaniem i przetłumaczeniem z polskiego oryginału pracował razem z kilkoma innymi badaczami przez kilka lat; przy opracowywaniu dziennika Kermisz wykazał się niezwykle nowatorskim i subtelnym podejściem analitycznym do postaci samego Czerniakowa i do zagadnienia rad żydowskich w ogólności⁸;

– opatrzone przypisami wydanie studium na temat stosunków polsko-żydowskich w okresie Zagłady, które zostało napisane przez ukrywającego się w Warszawie Ringelbluma; przeprowadzona przez Kermisza analiza badań i obserwacji Ringelbluma jest do dziś przedmiotem studiów historyków⁹;

– pierwsze liczące się wydanie antologii dokumentów z Archiwum „Oneg Szabat” – *To Live with Honor and Die with Honor: Selected Documents from the Warsaw Ghetto Underground Archives “O.S.” (Oneg Szabat)*; 790-stronicowy tom zawiera 160 dokumentów z Archiwum Ringelbluma, przetłumaczonych na angielski, opatrzonych przypisami i ułożonych tematycznie w 15 rozdziałów, z których każdy został poprzedzony analitycznym wstępem napisanym przez Kermisza¹⁰;

– dwutomowe hebrajskie wydanie dziennika i pism Ringelbluma – pierwsza pełna, opatrzona przypisami i nieocenzurowana edycja¹¹;

i wreszcie,

– zainicjowane przez niego sześciotomowe, opatrzone przypisami wydanie „Żydowskiej prasy konspiracyjnej w Warszawie”, którego był współredaktorem¹².

Po przejściu na emeryturę Kermisz kontynuował współpracę z Yad Vashem. Przerwał ją dopiero w 1991. r, kiedy zachorował. Zmarł 18 października 2005 r.

Kermisz, który całe zawodowe życie poświęcił badaniom nad Zagładą, nigdy nie wypełnił formularza Yad Vashem dla członków swojej rodziny zabitych podczas Szoa [*pages of testimony*] – jego żona Batia wypełniła pięć takich formularzy dotyczących jej rodziny – ani też nie powiadomił instytutu (Wydziału Sprawiedliwych wśród Narodów Świata) o pomocy, jaką dostał od Franciszka

⁸ Adam Czerniaków, „Dziennik z getta warszawskiego 6 IX 1939–23 VII 1942”, red. Nachman Blumental, Natan Eck, Josef Kermisz, Arie Tartakower, przedmowa Josef Kermisz, Jerusalem: Yad Vashem, 1968; wyd. angielskie: *The Warsaw Diary of Adam Czerniakow: Prelude to Doom*, red. Raul Hilberg, Stanislaw Staron, Joseph Kermish, New York: Stein and Day, 1979.

⁹ Emanuel Ringelblum, *Polish-Jewish Relations during the Second World War*, red. Joseph Kermish, Shmuel Krakowski, przedmowa, Joseph Kermish, Jerusalem: Yad Vashem 1974.

¹⁰ *To Live with Honor and Die with Honor: Selected Documents from the Warsaw Ghetto Underground Archives “O.S.” (Oneg Shabbath)*, Jerusalem: Yad Vashem 1986.

¹¹ Emanuel Ringelblum, „Dziennik i notatki z getta warszawskiego: wrzesień 1939–grudzień 1942”, red. Israel Gutman, Josef Kermisz, Israel Szacham, Jerszalaïm: Yad Vashem i Beit Lochamei ha-Getaot, 1992; *idem*, „Pisma ostatnie. Stosunki polsko-żydowskie styczeń 1943–kwiecień 1944”, red. Israel Gutman, Josef Kermisz, Israel Szacham [w j. hebrajskim], Jerszalaïm: Yad Vashem i Beit Lochamei ha-Getaot, 1994.

¹² „Żydowska prasa konspiracyjna w Warszawie”, 6 tomów, t. 1–5 red. Josef Kermisz, t. 6 red. Israel Szacham [w j. hebrajskim], Jerszalaïm: Yad Vashem, 1979–1990.

Kamińskiego. Nieznane są imiona pozostałych czterech osób uratowanych przez Kamińskiego. W 2006 r. wdowa po Kermiszu wystąpiła o pośmiertne założenie teczki, ale sprawa nie została doprowadzona do końca ze względu na brak informacji¹³. Jak widać, Kermisz, podobnie jak i inni badacze, który przeżyli Zagładę i o niej nauczali, nie był w stanie się przełamać, by opowiedzieć własną historię, historię zamordowania własnej rodziny, czy też odtworzyć szczegóły swojego okupacyjnego życia.

Dziedzictwem Kermisza – historyka płodnego, wnikliwego, dynamicznego i oddanego pracy – jest olbrzymie zaplecze badawcze, które stworzył i z którego będą korzystać pokolenia naukowców. Prezentował on subtelne podejście analityczne do studiów nad Zagładą. W opisie zjawisk nie akceptował prostych, jednowymiarowych objaśnień. Jego analiza postaci Adama Czerniakowa, a na tym przykładzie rad żydowskich w ogóle, nie była wyłącznie oskarżycielska w tonie. Choć powszechna w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych negatywna ocena judenratów odstręczała wielu badaczy, Kermisz momentalnie rozpoznał historyczne znaczenie dziennika Czerniakowa. Podobnie było w wypadku obserwacji Emanuela Ringelbluma na temat stosunków polsko-żydowskich oraz innych kwestii – tu także Kermisz uwzględnił w swojej analizie złożoność relacji i ich ludzki wymiar.

Wiele z tego, co przeżył, utkwіło mu w pamięci na całe życie. Pamiętał dokładnie pierwsze spotkanie z Jürgenem Stroopem w jego celi w warszawskim więzieniu. Kiedy wszedł do celi, Stroop, ubrany w więzienny uniform, stanął na baczność, zaszalutował i posłusznie zameldował: „panie prokuratorze, melduję gotowość do udzielenia odpowiedzi na pańskie pytania”¹⁴. Znamienna była też jego refleksja nad znaczeniem jego własnej pracy dla potomności. W liście do kuzyna z wielką dumą pisał o trzech książkach, które ukazały się niedługo przedtem – dwóch tomach o żydowskiej prasie podziemnej w Warszawie i o nowym wydaniu „Stosunków polsko-żydowskich” Ringelbluma¹⁵. Jak widać, ten cichy i skryty człowiek był dumny, że w swym długim i owocnym życiu położył podstawy pod badanie Szoa.

Z języka angielskiego przełożyła *Elżbieta Olender-Dmowska*

---

¹³ Zob. AYV, M.31.1/13939.

¹⁴ Wywiad z Kermiszem w „Jedijot Achronot”.

¹⁵ YVA, P.60/2, List do Michaela (bez nazwiska), niedatowany, lipiec lub sierpień 1993 r.

Słowa kluczowe

Józef Kermisz, Żydowski Instytut Historyczny, Yad Vashem, dokumentacja Zagłady Centralnej Żydowskiej Komisji Historycznej, archiwa Zagłady

Abstract

Józef Kermisz (1907–2005) was a historian and an archivist who helped lay the foundations for Shoah research in Poland and Israel. In 1944 joined the Central Jewish Historical Commission where became the chief archivist. Since then his life has been devoted to retrieving wartime archival material. As archive director (in the Jewish Historical Institute in Poland and at Yad Vashem in Israel) he sought to develop an archive both for future historical research and for trials of suspected war criminal. He played a major role in discovering and preserving important documentation on the Shoah in Poland. Among his major professional achievements were preparing documentation for the prosecution in the Eichmann trial, and publishing Czerniakow's diary and the full edition of the underground press of the Warsaw ghetto. He was one of the world's leading experts on the Ringelblum Archive and other hidden Jewish documentation from the Holocaust. Kermisz left behind a legacy of a vast research infrastructure that he created and that will occupy scholars for generations.

Key words

Józef Kermisz, Jewish Historical Institute, Yad Vashem, Central Jewish Historical Commission documentation on Shoah, Holocaust archives

